

Ірина Сергєєва

З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЇ ЄВРЕЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ (1918-1939)

Автор, залучаючи архівні та історичні матеріали, робить екскурс в часи створення і діяльного функціонування спеціального єврейського відділу в Національній бібліотеці України, коли її співробітниками інтенсивно збиралися книжки єврейськими мовами, завдяки чому було закладено цінну колекцію з єврезнавства. Висвітлюється значна роль Тимчасового комітету по створенню Національної бібліотеки України у розширенні фонду єврейської літератури, Гебраїстичної історико-археографічної комісії при ВУАН, кафедри єврейської культури (при Українській академії наук), на базі якої було засновано Науково-дослідний інститут єврейської культури. Детально розглядається діяльність Єврейської наукової бібліотеки.

Підкреслюється, що, незважаючи на складні матеріальні умови і байдуже ставлення радянської влади до розвитку єврейської культури, Всенародна бібліотека України виконувала свою духовну функцію - зберігала колекції, здійснювала їх каталогізацію, обслуговувала читачів.

З 1950 по 1991 р. відділ єврейської літератури в бібліотеці взагалі не функціонував. І тільки з набуттям Україною незалежності, виходом на цивілізовані демократичні перспективи, а також завдяки позиції керівництва НБУВ щодо збереження духовної спадщини всього людства та рівнозначної цінності її всіх народів дало змогу відновити здобутки 20-30-х років і надати можливості повноцінного функціонування спеціалізованого сектора сходознавства інституту рукописів НБУВ, відкрити читальний зал, підтримувати розгортання наукових розвідок і ґрунтовних досліджень у галузі єврезнавства.

У НБУВ зберігається започаткована з часів створення Всенародної бібліотеки України (ВБУ) колекція книжок єврейськими мовами (давньоєврейська, іврит та ідіш), книжок з гебраїки та юдаїки, журнальних і газетних видань дореволюційних та пореволюційних років.

У «Зверненні Тимчасового комітету по створенню Національної бібліотеки України» в розділі «Про національну бібліотеку Української Держави» йдеться про те, що у відділі друківаних українських книжок є доволі багата єврейська література¹. У «Статуті Національної бібліотеки Української Народної Республіки в м. Києві, при Українській Академії Наук» (п. Устрій бібліотеки) записано: «§ 5. Національна бібліотека перебуває при Українській Академії Наук і складається з семи відділів та читальної зали». Один з них - Східний. І «примітка 1. До газетно-графічного відділу відносяться всі газети, не виключаючи українських та східних...» (од. зб. 1, арк. 3).

За історичними умовами на Київщині і в сусідніх з нею регіонах (особливо на Поділлі, Волині), де було чимало єврейських містечок (штетлів), а в пореволюційний час - у великих містах, відсоток єврейського населення був досить значним². Тому основу Східного відділу становили саме книжки єврейськими мовами.

Видатний орієнталіст і семітолог Я. Ізраельсон вітав "...майбутнє відкриття у Всенародній (Національній)

бібліотеці на Україні єврейського підвідділу (в Від. Orientalia), в якому будуть згуртовані всі здобутки єврейської літератури. Єврейський підвідділ дасть євреям, які цікавляться своєю письменністю, змогу легко дістати потрібну їм книжку й викличе в їх середовищі охоту та поривання займатися розвідками в царинах єврейської науки, яка у нас, на жаль, є ще майже непочатий ґрунт, тоді як в інших європейських краях вона дійшла вже визначних поступів <...> відкриє також можливість неєврейським ученим, яким по ходу їх праці вимагаються справки з єврейської літератури, без труднощів одержувати їх»³.

Неодноразово порушуване й єврейськими колами України, і науковою громадськістю* в 1919 р. питання про відкриття в Національній бібліотеці спеціального єврейського відділу було вирішене згідно з її Статутом. Водночас постало питання про створення відділу «Orientalia», що займався б проблемами сходознавства, а Єврейський існував би при ньому як підвідділ, де б працював каталогізатор зі знанням староеврейської мови⁴.

Облік та контроль наукового майна покладался на Я. Ізраельсона (од. зб. 18, арк. 4).

У 1919 р. у ВБУ інтенсивно збиралися книжки єврейськими мовами та видання з єврезнавства по різних установах та особистих бібліотеках. Саме завдяки таким заходам удалося зберегти ці колекції в пореволюційні (та й усі наступні) роки.

У різний спосіб надходили книжки до бібліотеки. 21

¹ Архів НБУВ, оп. 1, од. зб. 2, арк. 4-5. (Далі при посиланні на це джерело в тексті вказуємо одиницю зберігання та аркуш).

² Книжний вісник. - К., 1919. - Ч. 2. - С. 38.

³ Там само. - С. 65.

⁴ Там само. - С. 17.

*З боку уряду активну підтримку відділу надавав міністр у єврейських справах М. Зільберфарб.

липня 1919 р. Комітет по її створенню просить Голову музейного фонду «не відмовити видати <...> книжки, що поступили до Вас (особливо єврейські) і видавати, коли можливо, надалі всі, що поступатимуть» (од. зб. 11, арк. 167). Товариство розповсюдження освіти між євреями в Росії (ТПЄ)* бібліотека просить «видати <...> книжки, брошури та інші бібліотечні матеріали, які одкладені для Всенародної бібліотеки України» (од. зб. 11, арк. 168). Це Товариство передавало чимало книжок, які й досі в сучасній колекції. Судячи зі штампів та позначок на них, книжки надходили не тільки з головного осередку ТПЄ в Петербурзі⁵, а й з осередків Києва, Одеси, Риги.

Бібліотека одержувала також газети єврейською та російською мовами, друковані органи різноманітних єврейських партій (зокрема «Найє Цайт», яку видавала Об'єднана партія, орган Бунду «Фолькс Цайтунг», органи «Цаіре-Ціону», «Ізвестія» та «Мішмерет Хадашот»), часописи літературно-суспільного напрямку «Юдіше нае лебен» та «Гарце», інші видання (од. зб. 3, арк. 4-5).

22 липня 1919 р. Комітету по створенню бібліотеки «...стало відомо, що Секція охорони бібліотек одержала від Музейного фонду 50 скриньок різних книг, в тому числі одну скриньку з єврейськими старовинними рукописами та книгами <...> Національна бібліотека сим прохає Вас, коли можливо, передати ці книги до неї» (од. зб. 11, арк. 175).

У полі зору Комітету, як уже зазначалося, перебували й особисті книжкові зібрання.

Піклуючися про них, про розширення фонду і створення якнайповнішої колекції єврейської літератури, він звертається 31 липня 1919 р. (лист № 650) до бібліотечної секції київського губвиконкому й особисто до Ю.Іванова-Меженка щодо передачі до ВБУ «з книжного фонду при київській міській бібліотеці, окрім книг, зазначених у списку, поданому бібліотекарем цієї бібліотеки до бібліотечної секції при губвиконкомі, бібліотеки Бродського в цілому складі, усіх книг, що на єврейській мові» (од. зб. 11, арк. 182).

Одним зі шляхів поповнення літератури стали так звані пожертви, тобто книжки або зібрання, подаровані їхніми власниками. Щодо створюваної єврейської колекції, то в «Списку осіб, від яких надходили книжки і брошури» за 1919 р. читаємо: «2 книги и 3 брошюры от М.И.Камнионского в дар», «24 газеты в дар от редакции «Коммунистическое Слово» (од. зб. 16, арк. 14), «21.VII. Приняты в дар от ОПЕ 40 книг, 27 брошюр и 11 часописов» (од. зб. 16, арк. 18). Неодноразово вказуються книжки, одержані в дар від Я.Ізраельсона (од. зб. 16, арк. 13-65). У «Книжному віснику» наводиться перелік єврейських книжок, подарованих бібліотеці цим ученим (162 книжки та 60 брошур). Частина цієї літератури уже на той час являла собою бібліографічну рідкість. Б.Лур'є подарував 2 книги, М.Каміонський -

10 книжок і 4 брошури, А.Каган - 8 книжок і 1 брошуру, Г.Барац - 7 книжок і 6 брошур⁶.

У «Справозданні ВБУ за 1923 р.» записано: «Розподіл офіційних поступань: ... од синів Бараца - 590 кн. одиниць» (од. зб. 65, арк. 1). Серед документів цього ж року: «Мандат. Всенародня бібліотека України при ВУАН у м. Києві цим доручає співробітникові ВБУ Олександрові Івановичу Полуляху одержати уцілілу частину бібліотеки та власних видань доктора Г.М.Бараца, що знаходиться зараз в д.16 по Прорізній вулиці в м. Києві. Директор Пастернак. Учений секретар Міяківський». (11.VIII.1923 р. за № 552) (од. зб. 72, арк. 14).

4 серпня 1923 р. (№ 573):

«Синам доктора Германа Марковича Бараца. Київ, Прорізна, 16, ком. 9.

Всенародня бібліотека України при ВУАН у м. Києві цим посвідчує одержання нею уцілілої частини книгозбірні та власних видань доктора Германа Марковича Бараца і широко дякує Вам за щедру пожертву <...>» (од. зб. 16).

Розвиткові єврейської колекції ВБУ сприяла активність Гебраїстичної історико-археографічної комісії (ГІАК), що працювала в 20-ті роки при ВУАН під керівництвом І.Галанта. Її діяльність контролювалася Історично-філологічним відділом ВУАН, очолюваним акад. А.Кримським. Одним з напрямів роботи комісії була підготовка бібліографічних покажчиків з історії єврейського народу, книгодрукарської справи єврейською мовою в Україні (на базі колекції єврейської літератури ВБУ).

1926 р. при ВУАН створюється Кафедра єврейської культури, яка фактично успадкувала головні завдання і мету ГІАК. На вакантну посаду бібліотекаря-спеціаліста для роботи з фондами єврейської літератури нею було рекомендовано А.Мігельмана (од. зб. 275, арк. 1).

1929 р. на базі Кафедри єврейської культури при ВУАН засновується Науково-дослідний інститут єврейської культури (пізніше - Інститут єврейської пролетарської культури, ІЄПК), який очолює професор-історик Й.Ліберберг. Цей заклад мав стати головним дослідницьким центром країни з питань єврейства. У його структурі передбачалося шість відділів (історичний, філологічний, етнографічний, літературний, соціально-економічний та педагогічний), ряд кабінетів, а також Центральний архів єврейської преси (ЦАЄП) та Єврейська наукова бібліотека (ЄНБ). Діяльність останніх підрозділів розглянемо докладніше.

У 30-ті роки ЦАЄП отримував понад 400 видань, що надходили ледь не з усього світу. Тут зберігалися майже всі газети, які випускалися в Росії єврейською та російською мовами (до революції і після).

ЄНБ у середині 30-х років мала в своїх фондах приблизно 100 тис. книжкових одиниць⁷. Особливо слід виділити стародруки, інкунабули та рідкісні видання. Комплектувалася вона з різних джерел, чому велике значення надавав і тогочасний директор Інституту Й.Ліберберг. Крім того, під його керівництвом працювала Бібліографічна комісія, до якої входили й А.Кіржніц, С.Боровий (його спогади вийшли недавно в Єрусалимі), М.Віннер, А.Квітний, А.Лев, Ратнер-Квітний та ін. Ними був підготовлений та 1930 р. побачив світ бібліографічний збірник «Bibliologische Samlbücher» (статті й дослідження з питань єврейської бібліографії і бібліотечної справи), де були опубліковані

⁶ Книжний вісник - С. 35-36.

⁷ Київ. Провісник /За ред. Ф.Ернста - К., 1930. - С. 436.

⁵ Еврейская энциклопедия //Издание общества для научных еврейских изданий и издательства Брокгауз-Ефрон. - Т.13. - Кол. 59-62; Сергеева І., Горшкова О. Книжкові знаки як джерело вивчення історії комплексних бібліотечних фондів //Рукописна та книжкова спадщина України. - Вип.2. - К., 1994 - С. 106-115.

*Заснована в Петербурзі 1863 р., працювала до 1929 р., мало одну з найбільших спеціалізованих бібліотек; 1903 р. у Києві було відкрито відділення з бібліотечною до 10 тис. од. зб.).

*ОПЕ - Общество для распространения просвещения между евреями в России.

й дві великі статті Й.Ліберберга «Завдання єврейської бібліології»⁸ та «Бібліотека архіва преси інституту єврейської культури при ВУАН».

1929 р. директор ІЄПК порушує питання про поєднання фондів єврейської літератури ВБУ та ЄНБ. Він запропонував створити єдину Єврейську академічну бібліотеку, що мала б офіційну назву «Бібліотека Інституту єврейської культури при ВУАН. Філія ВБУ», до складу якої входили б «усі книжкові фонди ВБУ та її філій єврейською та гебраїською мовами та «юдаїка» (література різними мовами про євреїв), крім тематичної «україніки» (по одному примірнику)» (од. зб. 276, арк. 19).

Розглянувши цю ідею, Рада ВБУ (23.11.1929 р.) протокол засідання, ч. 152) наголошувала, що «а) Все-народня бібліотека України як Національна бібліотека має за завдання збирати й зберігати літературу, що стосується всіх народів, та обслуговувати всі національності республіки; б) що, задовольняючи в першу чергу потреби наукових робітників, ВБУ в той же час у своїй загальній читальні обслуговує ширші кола читачів, серед яких євреї посідають друге місце, і для задоволення вимог яких на єврейську книгу ВБУ треба мати відповідний фонд; в) що література, яку ІЄПК пропонує вилучити з фондів ВБУ та передати йому, стосується також різноманітних проблем українознавства, сходознавства та різних наукових дисциплін: мистецтво, історія, етнографія тощо, через те вилучати юдаїку і гебраїку, тим самим треба було б не тільки порушити цілісність ВБУ як національної бібліотеки, але й знецінити колекції ВБУ з різних інших наукових дисциплін» (од. зб. 275, арк. 12).

На підставі рішення Ради дирекція ВБУ надсилає листа (5.XII.1929 р.) Лібербергові, в якому знову викладає мотивацію прийнятої постанови (од. зб. 276, арк. 12).

Таким чином, у 30-ті роки в Києві самостійно функціонували дві наукові бібліотечні бази: фонд єврейської літератури ВБУ та Єврейська наукова бібліотека ІЄПК при ВУАН. Крім цього, в місті працювала Центральна єврейська державна бібліотека, окремі бібліотеки при єврейських навчальних закладах та на підприємствах.

Керівництво бібліотеки не раз зверталося до фінансових органів республіки з проханням про розширення штату співробітників та створення матеріальної бази. Однак одержувало відмову. Тому обробка книжок розтяглася на багато років. З колекцією здебільшого працювали один і лише час від часу - два співробітники. Але, незважаючи на несприятливі обставини, у ВБУ проводилася каталогізація єврейської колекції, обслуговувалися читачі. Велась і наукова робота, готувалися до друку статті з питань єврейської бібліографії та історії (од. зб. 270, арк. 14-15).

З проблем комплектування налагоджується листування з Державним книжковим фондом Ленінграда, де зберігалися книжки, що раніше належали бібліотекам ТПЄ і, зокрема, бібліотеці барона Гінзбурга. ВБУ доручає своєму представникові вибрати ці книжки й надіслати їх до Києва (од. зб. 283, арк. 221; од. зб. 276, арк. 34).

З 1933 р. Інститутом керує відомий діяч єврейської культури Г.Горохов. У цей час фонд бібліотеки інтенсивно комплектується сучасними виданнями, в чому їй надає допомогу ВБУ, до якої передається після ліквідації

у 1936 р. ІЄПК більшість фонду ЄНБ, і він відходить до колекції єврейської літератури.

Таким чином, разом з книжками з ЄНБ фонди єврейської колекції ВБУ склалися на 1939 р. з 250576 прим. (од. зб. 590, арк.6). Але із суто матеріальних причин на той час було розібрано книг - 133490 екз.; установлено на полиці - 50 тис. екз.; заіндексовано - 50 тис. екз.; відбито в каталогах - 80 тис. (там само).

Після ліквідації в 1949-1950 рр. Кабінету єврейської культури значну частину його бібліотечної збірки було передано Державній публічній бібліотеці (тодішня назва НБУВ). Отже, єврейська колекція поповнилася ще 1213 тис. прим. видань з етнографії, фольклору й лінгвістики, що протягом багатьох років ретельно підбиралися фахівцями Кабінету.

З 1950 р. до 1991 р. відділ єврейської літератури в бібліотеці не функціонував, книжки й колекції знаходились у фонді концентрації.

Нині в НБУВ працює спеціалізований сектор сходознавства інституту рукописів, відкрито читальню, ведеться рекаталогізація зібрання єврейських рукописів та друківаних видань, вводяться в науковий та культурний обіг унікальні матеріали з історії та культури єврейського народу.

Виставку до 60-річчя видатного українського історика та книгознавця Ярослава Ісаєвича підготовлено провідним бібліотекарем НБУВ І.Прокошиною.

И. Д. ИСАЕВИЧ

ПЕРШОДРУКАР

ІВАН ФЕДОРОВ

І ВНИКНЕННЯ
ДРУКАРСТВА
НА
УКРАЇНІ

ЗБОРНИК документів
і матеріялу

⁸ Бібліологічні вісті. - К., 1929. - Т. 4. - С. 76.